

23. Guizot-t idézi: Pierre Manent: A LIBERÁLIS GONDOLAT TÖRTÉNETE. Ford.: Babarczy Eszter. Pécs, 1994. 123.
24. Carlyle, i. m. 244–245.
25. Uo. 242.
26. Goethe: WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI. Ford.: Benedek Marcell. Bp., 1983. 554.
27. „minden könyve prédikáció” – írta Hyppolit Taine Carlyle-ről: AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE. V. kötet (A JELENKOR), IV. fejezet, 233.
28. Nietzsche kétségbe vonta Carlyle hitét, hívőségét: „Carlyle, az erős szavak és attitűdök embere, szükségből-szónok, aki örökké az erős hit utáni vágyat fejezi ki – hajhászón –, ugyanakkor az arra való képtelenség érzését is (ebben jellegzetesen romantikus!). Az erős hit utáni vágyakozás nem bizonyítéka az erős hitnek, épp ellenkezőleg.” (Nietzsche: BÁLVÁNYOK ALKONYA, AVAGY MILYEN IS A KALAPÁCSOS FILOZÓFIA. In: *Ex Symposion*, 1994. Különszám, 20.)
29. Carlyle, i. m. 141.

30. Carlyle Tamás: HŐSÖKRÖL. Ford.: Dr. Végh Arthur. Bp., 1923. Második kiadás.
31. Asbóth János: MUNKÁCSY. In: JELLEMRAJZOK... 571–586.
32. Apponyi Albert az IRODALMI ÉS POLITIKAI ARCKÉPEK-ről írott bírálatában (*Kelet Népe*, 1876. IV. 1.) Asbóth alaphangjának a „küzdő idealismus”-t nevezte; egyébként pedig nem értett egyet A FIATAL IRODALOMBÓL két alapvető állításával: sem az 1867 utáni „politikai demoralisatioért” nem lehet felelőssé tenni a liberális kormányzatot, sem Schopenhauer filozófiáját nem lehet összekötni az önzés 1867 utáni áramlatával, hiszen Schopenhauer épp az önzetlenség filozófusa.
33. Carlyle, i. m. 202.
34. Uo. 265., 284.
35. Például Németh G. Béla bevezetője az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-nak új kiadásához, vagy Bori Imre: A MAGYAR IRODALOM MODERN IRÁNYAI. I. Újvidék, 1985. 137–155.

Györffy Miklós

DE HISZEN AKKOR MINDEN LEHETSÉGES

Musil és Csáth

Az Osztrák–Magyar Monarchia hanyatlása idején, a századforduló művészetében és irodalmában több zseniális kívülállót találunk, akik feltűnően elszigetelt helyzetben éltek és működtek, nem tartoztak a különféle iskolák és irányzatok egyikéhez sem, pályafutásuk során csekély megértésre és méltánylásra találtak, némelyiküket még művésznek vagy költőnek sem ismerték el, és magányos művészi vagy irodalmi tevékenységük mellett hosszú időn át polgári foglalkozást is folytattak. Közismert példaként említhetjük Kafkát, Georg Traklt vagy Csontváryt. Bizonyos értelemben amatőrök voltak ők, műkedvelők, legalábbis a munkamegosztás polgári értékrendje szerint és olyan hivatásos nagyságokhoz képest, mint amilyenek ebben az időben például Thomas Mann, Anatole France, Rodin, Richard Strauss vagy Molnár Ferenc voltak. Robert Musil és Csáth Géza szintén ilyen kívülállóknak tekinthetők, de nekik ugyanakkor bizonyos vonatkozásban rokon vonásaik is vannak, amint figyelemre méltó párhuzamok egyébként is valamiféle utólagos közösségbe foglalják ezeket a magányos kü-löncöket.

Musil szülei császári és királyi tisztnek szánták, de amikor a fiúnak elment ettől a kedve, és fölfedezte technikai képességeit és érdeklődését, gépészmérnöki tanulmányokba fogott a brünni műegyetemen, ahol 1901-ben meg is szerezte a mérnöki oklevelet. A technika szigorú és szent józansága látszólag végképp büvkörébe vonta, és ennek jegyében foglalta el asszisztensi állását a stuttgarti műegyetemen, ahol rövidesen szabadalmaztatta egy találmányát. De hamarosan csalódott műszaki munkájában, és további tanulmányokban, valamint az irodalomban keresett-kereste a kiutat. Filozófiát, logikát, kísérleti pszichológiát hallgatott a berlini egyetemen, és megírta a TÖRLESS ISKOLAÉVEI című regényét, amely 1906-ban jelent meg.

Csáth Géza ebben az időben orvosi tanulmányait végezte. Bár közben rendszeresen publikált elbeszéléseket a budapesti lapokban, a korabeli magyar szabvány szerint mégsem lett belőle újságíró, hanem mindvégig megmaradt gyakorló orvosnak. Az utolsó éveit beárnyékoló morfinizmusa mellesleg összefűzi őt egy másik kívülállóval, a salzburgi patikussegéddel, Georg Trakllal, aki 1914-ben kokainmérgezésben halt meg a krakkói helyőrségi kórházban, feltehetőleg szándékos túladagolás következtében, amelyet az évek óta tartó kokainszenvedélyén és költői pályája kudarcain kívül az elméjét elborító galíciai frontélmények válthattak ki. Szinte kísérteties, de igaz: a szintén kábítószer-túladagolásban meghalt Csáth ugyanabban az évben és hónapban (1887. február) született, mint Trakl.

Musil is szolgált a fronton, ő Dél-Tirolban, tisztként húzta le mind a négy háborús évet, de szerencsésebben vészelté át a katalizmát, mint Csáth. Mindenesetre, hogy igazi jelentése szerint fogjuk fel a század első évtizedében a pályakezdés idején mutatkozó szellemi rokonságot kettejük között, nem árt látnunk a folytatást is: ami megkísértette őket, kockázatos vállalkozás volt. A későbbiekben Musil is megfizette következetes és radikális különútjának árát: súlyos anyagi nélkülözések és visszhangtalanság közepette dolgozott, és politikai okokból előbb Berlinből, majd pedig Bécsből kellett menekülnie.

A lényeg kezdettől fogva az volt számára, hogy a világnak mind a megismerésében, mind az ábrázolásában olyan határokig jusson el, sőt átlépni is megpróbáljon rajtuk, amelyekről mindaddig azt se nagyon lehetett tudni, hogy határok, és hogy mindehhez olyan eszközöket alkalmazzon, amelyeket addig nem használtak az irodalomban. A természettudományok, főleg a pszichológia forradalmi felfedezései jelentősen hozzájárultak újfajta világ- és művészetfelfogásához és irodalmi eljárásaihoz. ADALÉKOK MACH TANAINAK MEGÍTÉLÉSÉHEZ című disszertációjában (1908) ezt írta: „*A természettudós szava ma sokat nyom a latban, akár ismeretelméleti, akár metafizikai kérdéseket vizsgál bármiféle egzakt filozófia. Elmúltak azok az idők, amikor a világ képe ősnemzés útján pattant ki a filozófus fejéből.*”¹ Mach tanai alapján arra a következtetésre jutott, hogy „*csak az elmaradott filozófusok nem veszik tudomásul, hogy az egzakt, termékeny tudomány már rég a pozitívista filozófia pályáin halad*”, amivel tulajdonképpen azt akarta mondani, hogy a filozófia halad már régen a természettudomány által kijelölt pályákon, csak ezt így inkább nem mondta ki, mert elvégre mégiscsak filozófiából doktorált. Disszertációja révén némi csalódással fedezte fel ugyan, hogy természettudomány és filozófia, még a pozitívizmus is, végső soron különböző dolgok, és végeredményben mégsem a fizikus szállítja a gondolkozási kategóriákat a filozófusnak, de esszéiben és irodalmi műveiben Musil mégis rendületlenül folytatta azokat a gondolati kísérleteit, amelyekkel megpróbálta összeegyeztetni a racionalizmust, valamint a természettudományok és a technika egzaktágát a szellem és metafizika irracionálisával.

Már Törless föltette magának a kérdést, hogyan bízhatjuk magunkat az imaginárius számokra, hányadán állunk azzal a matematikával, amely korántsem áll olyan biztos alapokon, mint ahogy a matematikaórákon tanítják. A MATEMATIKUS EMBER, Musil azonos című esszéje (DER MATHEMATISCHE MENSCH, 1913) alapján, olyasvalaki, aki egyszer csak rájön, hogy miután egyszer „már minden szépen el volt rendezve [...], az egész dolog alapjaiban valamit egyáltalán nem lehet rendbe rakni; és csakugyan, mikor bekukucsáltak legalulra, azt látták, hogy az egész építmény lebeg a levegőben. A gépek mégis működtek! Azt kell erre gondolnia az embernek, hogy egész létezésünk halovány kísérletjárás; éljük ugyan, de voltaképp csak egy tévedés alapján, amely nélkül létre sem jött volna. Senkinek sincs ma ahhoz fogható lehetősége fantasztikus érzésre, mint amilyen a matematikusé”. A matematikus példás módon viseli el ezt az intellektuális botrányt, analógiája az eljövendő szellemi embernek. Specialista, „mert nincs már olyan lángész, aki képes volna az egészet birtokában tartani. Hiszi, hogy amit művel, valamikor valamilyen praktikusan folyósítható hasznot fog hajtani, de nem ez sarkallja; ő az igazságnak szolgál, azaz a sorsának és nem sorsa céljának”. A cél már rég nem a pusztá tudás, hanem a gondolkodás. „Mélységet, merészséget, újdonságot szorgalmazó igényeivel egyelőre még a kizárólag racionálisra és tudományosra szorítkozik. De ez az ész terjeszkedik, és mihegyt eléri az érzést, szellemmé válik. Ezt a lépést megtenni a költő dolga.”² Egy másik alkalommal ezt írja: „Nem az a baj, hogy sok az ész és kevés a lélek, hanem hogy kevés az ész, ha a lélekről van szó.”³ Már Törless elméje is terjeszkedett, amikor nem érte be a konviktusi órák készen kapott és mechanikus ismereteivel, de a döntő lépést A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER költője fogja megtenni, amikor majd gondolkodásával Ulrich egész érzelmi életét átfogja és szellemmé változtatja.

Ahogy Musil számára a matematika kínált analógiát a lélek és a szellem kérdéseinek újfajta vizsgálatához, Csáth Géza, az ideg- és elmeorvos számára a pszichoanalízis nyújtott olyan mintát, amelynek egyaránt voltak egzisztenciális és művészi következményei. Ezen az alapon a szintén orvosnak indult Arthur Schnitzlerrel is összehasonlíthatnánk Csáthot, ami különben még nem történt meg, de itt éppen arra szeretnénk rámutatni, amiben Csáth Géza és természetesen Musil is túlhaladt a pozitivista Schnitzleren. Csáth természettudományos képzettségét mindenekelőtt orvosi tanulmányai alapozták meg. De olvasta Darwin, Haeckel és Freud műveit is.⁴ (Freud ekkor még nem tartozott az orvostanhallgató kötelező olvasmányai közé.) Elbeszélései és zenekritikái mellett Csáth népszerű tudományos publicisztikai írásokat is közölt, olyan témákról, mint A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS ÚTJA, AVALLÁSOK ÉS MÍTOSZOK PSZICHO-LÓGIÁJA. A természettudományokban kulcsot keresett az átfogó világértelmezéshez, és arra törekedett, hogy módszereit a szellemtudományok terén is érvényesítse. A naturalista-pozitivista felfogáson és gyakorlaton épp Freud hatására lépett túl. 1909-ben lelkes hangon és nagy szakértelemmel ismertette egy cikkben az ÁLOMFEJTÉS-t. Egy másik cikkben Freud énfelfogásáról írt. Legfontosabb pszichoanalitikai tanulmánya AZ ELMEBETEGSÉGEK PSZICHIKUS MECHANIZMUSA címmel jelent meg – EGY ELMEBETEG NŐ NAPLÓJA címen, és Mészöly Miklós, Buda Béla és Szajbély Mihály mélyreható tanulmányainak kíséretében ez a műve két újabb kiadást is megért az utóbbi két évtized hazai Csáth-reneszánsza idején.⁵ Mint ma már elég jól ismert, ez az esettanulmány egy bizonyos G. kisasszony, Csáth Géza egyik betegének naplószerűen vezetett, introspektív feljegyzéseiből és a vizsgált pszichózis orvosi analiziséből és diagnózisából áll. Mint maga a szerző írta: „A kísérlet, amelyet az olvasó maga előtt lát, tudtommal az első részletes és teljesen keresztülvitt paranoia-analízis.” Mészöly Miklós érdekes hipotézise szerint Csáth saját életproblémáit ismertte fel és elemezte az elmebeteg nő esetében, és

ennyiben G. kisasszony betegségtörténetét akár úgy is tekinthetjük, mint Csáth soha meg nem irt regényének pótlékát. „Csáth semmit nem emelt át sehová pusztán csak azért, hogy az »elviselhetetlen« célszerű funkciót kapjon. Leplezés nélküli együttélést vállalt mindennel; a kihagyás nélküli küzdelmet vállalja. Nem segít magán kompenzáló motivációk keresésével és teremtésével – mint ahogy a két Witman fiú sem az ANYAGYILKOSSÁG-ban. [...] Ilyen olvasatban ez a szakmunka úgy áll előttünk, mint megrázó vallomás, énregény, mely végső kicsengésében csakugyan végső kérdéseket dob elénk – ha párhuzamosan olvassuk az író Csáth műveivel, s mindkettőt rámásoljuk élete tényeire.”⁶

Hogy Mészöly feltételezése nem légből kapott, tanúsítja Csáth 1912/13-as NAPLÓ-ja, amelyet valószínűleg pácienseinek feljegyzései ihlettek, és amely megdőböntő nyíltsággal, a „kompenzáló” leplezés következetes mellőzésével mutatja fel a naplóíró szexuális és ambiciózus komplexeit – ezeket a Jungtól származó fogalmakat G. kisasszony esetében is alkalmazta Csáth. Ebben az időben Csáth már javában vitva „kihagyás nélküli küzdelmét” morfiamszenvedélyével és csillapíthatatlan, feltétel nélküli élményvágyával, amely semmiféle kompenzációt és elfojtást nem engedett meg neki, még akkor sem, ha az örülettel kellett fizetnie érte. És hogy Csáth Freudon iskolázott pszichoanalitikai felfogása ezzel az úgyszólván saját személyét sem kímélő következetességével mennyire modern volt, azt nem más, mint dr. Ferenczi Sándor ismerte el mindjárt annak idején, a Brenner doktor könyvéről írott egykorú ismertetésében: „Brenner könyve is fényes bizonyossága annak, hogy mennyivel több lehetőséget nyújt az elmebetegségek keletkezésének és egész tünettanának megértésére az analitikus, mint a megkövesedett diagnosztikus kórképek alapján történő, és manapság még elterjedt, szinte gépszerű pszichiátriai descriptio.”⁷

Musil szintén korán megismerkedett a freudi pszichoanalízissel, de ő nem nagyon bízott benne. Egy harmincas évekbeli följegyzésében, amely a hagyatékából került elő, ez olvasható: „A pszichológiai nézetek fejlődésének elmúlt ötven esztendejét jól lehet jellemezni azzal, hogy az érzelem detronizálta az ésszt és az értelmet, azt a szerepet, amelyet a lelki élet számára betölthetnének. Freud gondoskodott erről leginkább. [...] Ha összehasonlítjuk a »tudattalan« felfedezése előtti és utáni időket, feltűnik, hogy mennyire túlbecsülték mindkét korszakban a »tudatosságot«, csak épp ellenkező előjellel. Ma a »tudatosságra« úgy néznek, mintha az csak valami satnya, ármyszerű lángocska volna, amely egy faggyúmécses olajából nő ki; azelőtt az érzelme-pszichológiában olyan vílámpa szerepét játszotta, amely egy üres szobában lóg, és semmi egyebet nem világít meg, csak a kopár falakat. (A szoba pszichológiailag volt üres, logikailag-morálisan be volt bútorozva).”⁸ Musil inkább a „Gestalt”-pszichológiában bízott, és mindenképp több racionalitást és kísérleti egzakttságot várt el a lélek kérdéseiben, mint amennyire szerinte a pszichoanalízistől teltt, de a determinista-pozitivist emberképet ő is határozottan elvetette, és nem ismert el olyan határokat, amelyek a kísérletezésben akár az embert, akár a megismerést, akár a művészetet korlátok közé szoríthatnák.

AZ ILLETLENSÉG ÉS A BETEGSÉG A MŰVÉSZETBEN (DER UNANSTÄNDIGE UND KRANKE IN DER KUNST, 1911) című esszéjében Musil síkraszállt a művészetnek azért a jogáért, hogy az életnek olyan oldalait is ábrázolhassa, amelyekről addig hallgatni kellett. „Ha egy művész ábrázolja az illetlenséget vagy a betegséget, akkor az már korántsem az, ami... az ábrázolat sem nem illetlen, sem nem beteg.” Ahogy a tudomány, „úgy a művészet is tudást keres; ábrázolja az illetlenséget és a betegséget a tudásnak az illetlenséghez és a betegséghez fűződő kapcsolatai révén, vagyis nem tesz egyebet, mint hogy kitégítja tudását az illetlenségről és a betegségről”.⁹ A betegséget és az immoralitást azonban Musil szerint szintén a gondolkodás körébe kell vonni, hogy a határokat máshol tűzzük ki, mint ahol addig vol-

tak. „Egy példán: el kell ismernünk, hogy egy kéjgyilkos lehet beteg, lehet egészséges és erkölcstelen és lehet egészséges és erkölcsös; a gyilkosoknál ezt mérlegelni is szokták.”¹⁰ A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER-nek egyik lényeges mozzanata lesz majd, hogy szereplőin keresztül elgondolkodtat egy kéjgyilkosságról – a regénybeli beszélgetések minduntalan viszszatérnek Moosbrugger, a kéjgyilkos esetéhez és beszámíthatóságának kérdéséhez.

Ha mármost szemügyre vesszük az „illetlen” motívumokat a TÖRLESS-ben és Csáth elbeszéléseiben, vagyis azokat, amelyek a szereplők ösztönéletét vonják be a gondolkodó ábrázolás vagy az ábrázoló gondolkodás körébe, akkor főleg két területen találunk párhuzamokat. Amikor Törless meglátogatja Beineberggel a régi fürdőházban Boženát, az öregedő, lompos prostituált az anyjára emlékezteti a kadétot. „Mert a szegyen mellett, minden egyes részlettel, ami eszébe jutott, csúf gondolatok egész láncza növekedett benne.” És zavartan kérdezi magában: „Hogyan lehetséges, hogy ez a Božena, alantas lényével megközelítheti az anyámat? Hogy mellé tolakodhat ugyanannak a gondolatnak a szűk körébe? [...] Ez a nő számomra egy halom gomolygó érzéki vágy, anyám pedig az a lény, aki mindaddig felhőtlen messzeségben, áttetszően és árnyék nélkül járt, mint egy csillag életem egén s túl minden vágyon...”¹¹

És Božena mintha sejtené is, hogy nála a konviktusi fiatalurak büntudatosan a májukra szoktak gondolni. Egyszer megkérdezte Basinitől, nem szégyelné-e magát, ha meglátná itt az anyja. És Törless árulónak érzi magát szegyenében, mert eddig úgy gondolta, hogy a szülei között a szerelem „valami más lehetett, valami csendes és higgadt”. Anyjának most nem volna szabad léteznie, még a gondolatát is otthon hagyta, és mégis: „Mintha szép, nyugodt léptekkel elindulna, hogy bezárjon minden ajtót.”¹²

Anya és szerető aggasztó szomszédsága, vetélkedésük a fiúért és a fiúban a TONKA és A FEKETERIGÓ című Musil-elbeszélésekben is felbukkan. „Én vagyok az édesanyád”, mondja a feketerigó az elbeszélőnek, amikor visszatér a gyermekkorából, és annak idején egy csalogánynak vagy talán ugyanennek a feketerigónak a hívása készítette a férfit egy berlini reggelen arra, hogy azonnal és végleg elhagyja a feleségét. Ezek a motívumok feltehetőleg annak az éveken át tartó családi feszültségnek a nyomait őrzik, amelyet egy rangon aluli és talán egyébként is kétes barátnő okozott Musil és anyja kapcsolatában.

Csáth Géza egyik legszebb novellája, A VÖRÖS ESZTI (1908) egy szép, fiatal, vörös hajú dajkáról szól, aki az én-elbeszélő gyermekkori képzelgéseiben és álmaiban Andersen-mesék alakjaival olvadt össze. Mikor kora reggel néha felriadt álmából, a vörös Eszti nyugtatta és simogatta meg, izgató varázst árasztva magából: „Megöleltem a nyakát, és megcsókoltam a száját. Eszti visszacsókolt a számon, és erősen magához szorított.”¹³ Évek múltán, mikor az elbeszélő már medikus, viszontlátja a nagyvárosban a vörös Eszti, akiből időközben utcalány lett, most pedig a fiatalember szeretője lesz. Súlyosan megbetegszik, és a vörös Eszti úgy ápolja, ahogy annak idején a kisfiúval törődött. Egyszer csak felbukkan az anya, felutazott a fővárosba, hogy meggyógyítsa a fiát. Rövid időre különös helyzet alakul ki, amelyhez a lázas állapot káprázatai is hozzájárulnak. Anya és szerető összeolvad a fiú tudatában. Valószínűleg a szerető hívta oda az anyát a fiú mellé, hogy ő örökre eltűnhessen a fiú életéből. A szűkszavú, balladés hangulatú elbeszélés hőse olyan erotikus vonzerő búvkörébe kerül, amelyben szexualitás és anyafiú kapcsolat összeolvad. Csáth elbeszélője számára ebben nincs semmi szégyenletes vagy szorongató. Ellenkezőleg, ebben az álomszerű és atavisztikus viszonyban mintha valami természetes és eredendő összetartozást élné át. Ugyanakkor fájdalmas veszteségérzést is kifejez Csáth novellája, és ennek személyes lelki motívuma talán abban

keresendő, hogy Csáth igen korán elvesztette az édesanyját, és egész életében sokat szenvedett az anyátlanságtól. Ez is hozzájárulhatott felfokozott, túlfeszített szexuális életéhez, amelyet naplója a korabeli viszonyokhoz mérten példátlan leplezetlenséggel tár fel, szabályszerű orvosi figyelemmel követ nyomon és analizál.

Egy másik meglepő és még fontosabb tematikai és pszichológiai párhuzam is felfedezhető Musil és Csáth prózájában. Mindkettőjüknél összefonódik a szexuális gyönyör és a brutális erőszak motívuma. A TÖRLESS legmerészebb és legismertebb részletei azok, ahol Musil leírja, hogy Reiting és Beineberg a konviktus padlásán, a vörös kamrában miként lelik perverz örömeiket, érzéki élvezetüket abban, hogy levetkőztetik és megverik egyik társukat, a szép és puhány Basinit. Minden jel szerint fajtalanokodnak is vele. Végül magát Törless is hatalmukba kerítik ezek a zavaros érzések, és amikor a megalázott Basini készségesen neki is felkínálkozik, Törless néhány percig nem tudja kivonni magát az ingerlő és vonzó szépség hatása alól: *„Ennek a meztelen, hófehér testnek váratlan látványa, amely mögött a vörös falak vérré váltak, elvakította és megremítette. Basininak szép termete volt; testén a férfias formáknak szinte nyoma sem látszott, szűziesen karcsú volt és sovány, akár egy fiatal lány. És Törless idegeibe forró, fehér lángokkal kapott bele ez a meztelenség. Lenyűgözte ez a szépség. [...] Kábító, meleg lehelet áradt a meztelen bőrből, valami puha és hízog sóvárgás.”*¹⁴ Basini mély megrázkódtatást vált ki Törlessben: *„Gondolatai blaszfémiát űztek. Rothadt, édeskés szag szállt fel belőlük, és összezavarta őt. Lealacsonyodni; feladni önmagát; beletemetkezni a bűn fakó, ólmos, mérgezett leveleibe – ez az álmain lebegő anyagtalan, távoli tükörkép egyszer csak élő valóság lett Basini által.”*¹⁵ Törless zavarát – a regény eredeti címe: DIE VERWIRRUNGEN DES ZÖGLINGS TÖRLESS – azaz: TÖRLESS NÖVENDEK TÉVELYGÉSEI –, érzéki izgalmát aváltja ki, hogy neki már nem kell Basinit brutálisan megfélemlítenie, azt elvégezték helyette a pribékek. Nem is véletlenül Basini az áldozat, ő szinte kihívta, hogy megalázzák. Törless tehát „készen” kaphatná meg őt, és éppen ez a lehetőség kísérti meg. Hogy csak rajta múlik, mi történik. Simogathatná, megverhetné, megerősakolhatná. Ez okozza benne a hatalom bódító-érezéki szédületét.

Csáth Géza több nagyszerű novellát is írt, amelyekben hasonlóan szorongató módon kapcsolódik össze a kínzás és a gyilkolás a szexuális kéjjel. Az ANYAGYILKOSSÁGBAN (1908) két kamaszkorú fiverről van szó, akiknek korán meghalt az apjuk. Anyjuk nemigen törődik a fiúkkal, van egy szeretője. A fiúk „nagyúri foglalkozásnak ismerték föl az élest, s öntudatlanul és korán a saját szükségleteikhez formálták az időt”.¹⁶ A padlásán kis boszorkánykonyhát rendeznek be, és itt állatokat kínoznak és boncolnak. Néha egymást is megkínózzák. „Kifogyhatatlanul érdekelte őket a fájdalom misztériuma.” Egy bagoly kínzásakor „úgy érezték, hogy valami feszes ruganyosság szállja meg a tagjaikat, mintha a leköltözött, vonagló állat hiába pazarlott ereje feljűk, rájuk suhanna”. A fiúknak közös szeretőjük van, akit először egy ablakon keresztül félig meztelenül pillantott meg egyikük. Együtt henteregnek vele a szőnyegen, együtt ölelik, csókolják, harapják, csipkedik, szorongatják, kínozzák. Egyikük eszébe átvillan az a kérdés, hogy „mindaz, ami az életben szép, nagyszerű és izgalmas, miért rettenetes, megmagyarázhatatlan és véres egyszersmind”. Pénzre van szükségük, hogy ajándékot vehessenek kedvesüknek, és ezért egy éjjel ledöfik az anyjukat. Másnap meglátogatják a lányt, levetkőztetik, és ráraják a hasára, a mellére, a combjára a vásárolt drágaságokat. Csáth olyan szenttelenséggel és szófukar egzaktsággal beszéli el a két anyagyilkos fiúnak ezt a történetét, hogy szinte az a benyomásunk támad, mintha ő maga boncolná fel a két fiút úgy, ahogy azok a baglyot. Csáth különben több novellát is írt, amelyekben a boncolás és a boncterem mint cselekménymotívum és helyszín fordul elő.

Egy másik elbeszélésében, A KIS EMMÁ-ban (1912) kisgyermekek játékból felakasztják egyik játszótársukat. Az esetről szóló beszámolót Csáth kétszeresen is keretbe foglalja: egyrészt úgy tesz, mintha ezt a történetet egy távoli rokonának a naplójában találta volna, másrészt egy iskolai előtörténet előzi meg magának az akasztásnak a tárgyilagos és szűkszavú leírását. Ez az előtörténet azt mondja el, hogy büntetésként alkalmazott és szadista kéjjel végrehajtott ismételt ütlegek az iskolában miként gerjesztenek a gyermekek körében zavaros izgalmat és felindultságot, és hogy ez az izgalom miként kapcsolódik össze azzal a homályos erotikus vonzódással, amely a naplóíró gyermekkori énjében a kis Emma iránt támad. Az akasztást ezek a fojtott, zavaros érzések váltják ki. Előzményként itt is megjelenik az állatkinzás. Maga az akasztás ártatlan gyermekjáték és szerelmi vallomás egyszerre, valamint bosszú állítólagos sértésekként.

További Csáth-novellákat idézhetnénk, amelyek szexualitás, elfojtás, neurózis és patológikus, irracionális reakciók ösztönös kapcsolódásait hasonlóan könyörtelen és tárgyilagos formában ábrázolják. Csáth a diagnosztizáló orvos objektivitásával figyelte meg ezeket a jelenségeket. Távolsgáttartása azonban csak látszólagos, lappangó személyes érintettség élteti. Musil Törlesse hasonlóképpen a szexuális ösztön és az emberben lappangó barbár impulzusok irracionálisával találta szembe magát. Miként a „mindennel leplezés nélküli együttélést vállaló” Csáth, Musil is felismerte, hogy: „*De hiszen akkor minden lehetséges. Akkor az is lehetséges, hogy az eddig egyetlennek tudott fényes, nappali világból egyszer csak átlép az ember egy másik, egy fülledt és tomboló és szenvedélyes és mezítelen és megsemmisítő világba. S hogy nemcsak átléphető a küszöb, amely elválasztja azoknak a világot, akik az életben, mint valami üvegből és vasból való átlátszó épületben járnak szabályos útjukat család és hivatal között, azokétól, akik letaszítva, véresen, kicsapongásaiktól mocskosan tévelygnek üvöltésektől visszhangzó zezguzos folyosókon, hanem oly végtelen közel is van egymáshoz ez a két világ, hogy láthatatlanul érintkező határukat bármely pillanatban átléphetjük...*”¹⁷

Jegyzetek

1. Idézi Wilfried Berghahn: ROBERT MUSIL. Rowohlt, 1963. 55–56. o.
2. Robert Musil: PROSA UND STÜCKE. KLEINE PROSA. APHORISMEN. AUTOBIOGRAPHISCHES. ESSAYS UND REDEN. KRITIK. Rowohlt, 1978. 1006–1008. o.
3. Idézi Berghahn, 35. o.
4. Lásd Szajbély Mihály: CSÁTH GÉZA. Gondolat, 1989. 73–86. o.
5. EGY ELMEBETEG NŐ NAPLÓJA. CSÁTH GÉZA ELFELEDETT ORVOSI TANULMÁNYA. Magvető, 1978.
6. Uo. Mészöly Miklós előszava. 27. o.
7. Uo. Függelék. 244. o.
8. Musil: PROSA UND STÜCKE. 824. o.
9. Uo. 979. o.
10. Uo. 982. o.
11. Robert Musil: TÖRLESS ISKOLAÉVEI. Európa, 1980. Petra-Szabó Gizella fordítása. 43–44. o.
12. Uo. 47. o.
13. In: Csáth Géza: A VARÁZSLÓ HALÁLA. Szépirodalmi, 1982. A VÖRÖS ESZTI, 108. o.
14. TÖRLESS, 134–135. o.
15. Uo. 62. o.
16. In: A VARÁZSLÓ HALÁLA, ANYAGYILKOSSÁG. 128–138. o.
17. TÖRLESS, 62. o.